

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Wie de jeugd heeft heeft de toekomst?

Andeweg, R.B.

Citation

Andeweg, R. B. (1983). Wie de jeugd heeft heeft de toekomst? *Acta Politica*, 18: 1983(2), 156-168.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452325>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452325>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst?

Rudy B. Andeweg

Leeftijd en kiesgedrag

Geen verkiezingsonderzoek is compleet zonder analyse van de relatie tussen leeftijd en stemgedrag. Geen verkiezingsavond gaat voorbij zonder dat de televisie ons met fraaie diagrammen de leeftijdsopbouw van de aanhang van de diverse partijen illustreert. De aandacht richt zich met name op de vaag aangeduide leeftijdsgroep der 'jonge kiezers'. Men schudt meewarig of vol leedvermaak het hoofd wanneer het voor de NOS verichte kiezersonderzoek laat zien dat bij de laatste Kamerverkiezingen meer dan de helft van de CDA-kiezers Abraham reeds heeft gezien (Joh. 8:57). Zelfs de partijvoorkeuren van de nog niet eens stemgerechtigde jeugd worden via schaduwverkiezingen in kaart gebracht en door pers en politici nauwkeurig gevolgd. Wanneer een onderzoek 'verrechtsing op het schoolplein' meldt, staan de kranten vol van zorg om de toekomst van onze democratie. Vanwaar die aandacht voor de jonge kiezers? Kennelijk wordt hun stemgedrag gezien als een voorbode van komende verkiezingen. Wie kent niet de volkswijsheid 'wie de jeugd heeft, heeft de toekomst'?

De aanhangers van dit spreekwoord gaan er kennelijk van uit dat de jeugd bij het ouder worden niet meer van standpunt verandert. Toch is dat slechts één van de mogelijke relaties tussen leeftijd en kiesgedrag. In de literatuur worden over het algemeen een drietal mogelijke verbanden genoemd: een periode-effect, een generatie-effect en een levensloop-(*life-cycle*)-effect. In geval van een periode-effect is er eigenlijk geen sprake van een relatie tussen leeftijd en kiesgedrag. Verlies en winst van een partij doen zich gelijkelijk voor onder zowel oudere als jongere kiezers. Dat kan bij voorbeeld het gevolg zijn van een schokkende gebeurtenis, het optreden van een (nieuwe) lijsttrekker, of veranderingen in het geestelijk klimaat (de 'Zeitgeist'). Voor de Nederlandse electorale ontwikkelingen zijn in dit verband wel de komst van de televisie en de 'roerige jaren zestig' genoemd.

Bij een generatie- of levensloop-effect is er wel sprake van een verband tussen leeftijd en kiesgedrag. In beide gevallen verschillen jongere van oudere kiezers. In geval van een generatie-effect zullen de jongere kiezers van nu permanent andere partijvoorkeuren behouden. Er wordt van uitgegaan dat mensen de in hun jeugd opgedane voorkeuren en meningen gedurende de rest van hun leven vasthouden. Wanneer er dus iets verandert in de verkiezingsuitkomst is dat niet zozeer te wijten aan oudere kiezers die van mening veranderd zijn, maar eerder aan het meestemmen van een nieuwe generatie kiezers die om één of andere reden andere partijvoorkeuren hebben. De enorme veranderingen die rond 1967 in de Nederlandse verkiezingsuitslagen zichtbaar werden, worden dan ook regelmatig aan zo'n generatie-effect toegeschreven. Zo schreef Marcel van Dam:

'Bijna iedereen is ervan overtuigd dat de omstandigheden waarin kinderen worden gevormd in sterke mate bepalend zijn voor hun gedrag als volwassenen. Is het dan toeval dat sinds 1967, het jaar waarin voor het eerst mensen naar de stembus kwamen die na de tweede wereldoorlog geboren zijn, de verkiezingsuitslagen ongekende veranderingen laten zien in de politieke voorkeuren van de burgers?' (Van Dam (1977)).

En Hans Daalder noemt na de economische groei als tweede oorzaak van de politieke veranderingen

'(...) de sterk toegenomen politieke betekenis van de jeugd. Een nieuwe generatie is tot volwassenheid gegroeid die schaarste noch oorlog uit directe ervaring heeft gekend, en die sterk vatbaar is voor verschijnselen die het sociologische woord 'subcultuur' tot een populaire frase hebben gemaakt. De ontwikkeling van een eigen jeugdcultuur leidt in vele landen tot een scherpere breuk met oudere generaties dan vroeger het geval was'. (Daalder (1974), pp. 40-41).

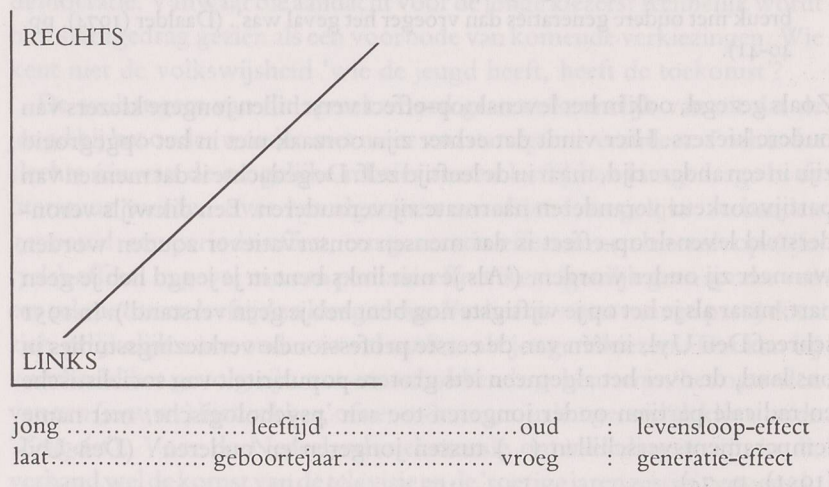
Zoals gezegd, ook in het levensloop-effect verschillen jongere kiezers van oudere kiezers. Hier vindt dat echter zijn oorzaak niet in het opgegroeid zijn in een andere tijd, maar in de leeftijd zelf. De gedachte is dat mensen van partijvoorkeur veranderen naarmate zij verouderen. Een dikwijls verondersteld levensloop-effect is dat mensen conservatiever zouden worden wanneer zij ouder worden. ('Als je niet links bent in je jeugd heb je geen hart, maar als je het op je vijftigste nog bent heb je geen verstand'). In 1951 schreef Den Uyl, in één van de eerste professionele verkiezingsstudies in ons land, de over het algemeen iets grotere populariteit van socialistische en radicale partijen onder jongeren toe aan 'psychologische, met name temperamentsverschillen (...) tussen jongeren en ouderen'. (Den Uyl (1951), p. 74).

Het levensloop-effect, zo het al bestaat, is echter van minder belang voor wie veranderingen in de verkiezingsuitslagen wil verklaren. Generatie- en periode-effecten zijn, ceteris paribus, zichtbaar in de verkiezingsuitslag. Het levensloop-effect is dat op zichzelf niet. In het geval dat ouder worden inderdaad leidt tot verrechtsing blijven linkse en rechtse partijen even sterk zolang er voortdurend evenveel jonge (nog linkse) kiezers bijkomen als er stokoude (verrechteste) kiezers verscheiden. Alleen wanneer er geen demografisch evenwicht bestaat wordt een eventueel levensloop-effect van belang voor de verkiezingsuitslag.

Vaak zie je dat geen onderscheid wordt gemaakt tussen levensloop- en generatie-effect. Dat blijkt bij voorbeeld uit het door elkaar gebruiken van de termen 'jonge kiezers' en 'nieuwe generaties'. De term 'jonge kiezers' wijst echter op een levensloop-effect (kiezers zijn anders omdat zij jong zijn), de term 'nieuwe generaties' op een generatie-effect (kiezers zijn anders, en blijven anders, omdat zij in een andere tijd zijn opgegroeid). Dat de termen en de effecten vaak verward worden vindt zijn oorzaak in het feit dat over het algemeen slechts van één enquête, één punt in de tijd, gebruik wordt gemaakt. Een hypothetisch voorbeeld in figuur 1 maakt duidelijk dat generatie- en levensloop-effecten dan niet van elkaar te onderscheiden zijn.

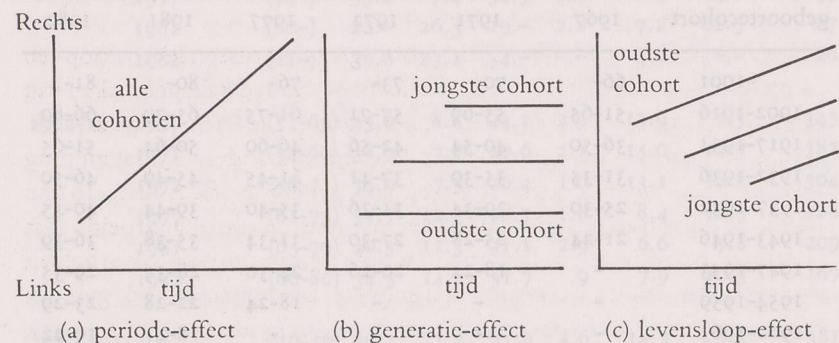
Alleen longitudinaal onderzoek, waarin wij generaties kunnen volgen terwijl zij verouderen, stelt ons in staat vast te stellen of alle generaties

Figuur 1: Denkbeeldig voorbeeld van een generatie-effect of een levensloop-effect op één peildatum

gelijkelijk veranderen (een periode-effect), of de generaties hun eigen partijvoorkeuren vasthouden (een generatie-effect) of dat nieuwe generaties de voorkeuren van oude generaties overnemen (een levensloop-effect).¹ Figuur 2 laat de gevolgen van de verschillende effecten in de tijd zien.

Figuur 2: Denkbeeldige voorbeelden van een periode-effect, een generatie-effect en een levensloop-effect met meerdere peildata

Cohortanalyse

Wanneer wij generaties door de tijd willen volgen rijst de vraag wat precies onder een 'generatie' moet worden verstaan. Wij zullen een generatie definiëren als een groep kiezers die in eenzelfde periode geboren is: een geboortecohort. Dat is overigens een uiterst minimale definitie van het begrip generatie. Karl Mannheim onderscheidt bij voorbeeld een drietal criteria: *Generationslagerung* (ons geboortecohort); *Generationszusammenhang* (d.w.z. dat zo'n geboortecohort ook eenzelfde sociaal-culturele achtergrond moet hebben) en *Generationseinheit* (d.w.z. dat het geboortecohort zich bewust moet zijn een aparte groep te vormen). (Mannheim (1952)). Gezien onze vraagstelling kunnen wij echter volstaan met het geboortecohort. Dat levert overigens al moeilijkheden genoeg, want de natuur levert nu eenmaal niet om de zoveel tijd een geboortecohort op. Hoe bepalen wij nu of een kersverse staatsburger die vandaag is geboren tot dezelfde generatie behoort als iemand die gisteren ter wereld kwam, of juist tot een andere generatie? Verschillende benaderingen zijn in omloop, maar hoe wij de grenzen tussen generaties/geboortecohorten ook trekken, het blijft altijd een betrekkelijk willekeurige indeling. Bovendien hebben niet alle verkiezingsonderzoeken de precieze geboortedatum van de respondenten genoteerd. Het Nationaal Kiezersonderzoek 1967 aan de Vrije

Universiteit bevat bij voorbeeld slechts een ruwe indeling in leeftijdsgroepen. Om generaties dus vanaf 1982 tot 1967 terug in de tijd te kunnen volgen, zijn wij genooddacht onze geboortecohorten te baseren op de leeftijdsindeling in dat onderzoek.³

Tabel 1: Gebruikte indeling in geboortecohorten

geboortecohort	leeftijd in					
	1967	1971	1972	1977	1981	1982
-1901	66-	70-	73-	76-	80-	81-
1902-1916	51-65	55-69	57-71	61-75	65-79	66-80
1917-1931	36-50	40-54	42-56	46-60	50-64	51-65
1932-1936	31-35	35-39	37-41	41-45	45-49	46-50
1937-1942	25-30	29-34	31-36	35-40	39-44	40-45
1943-1946	21-24	25-28	27-30	31-34	35-38	36-39
1947-1953	-	18-24	20-26	24-30	28-34	29-35
1954-1959	-	-	-	18-24	22-28	23-29
1960-1963	-	-	-	-	18-21	19-22

Wij kunnen deze geboortecohorten door de tijd heen volgen, maar zij bevatten niet telkens dezelfde mensen. Wij gaan er dus van uit dat de cohorten in de verschillende onderzoeken betrouwbare steekproeven vormen van de cohorten in de bevolking en daarom vergelijkbaar zijn.

In de door deze verkiezingsonderzoeken bestreken periode – de zes Kamerverkiezingen tussen februari 1967 en september 1982 – zijn er aanzienlijke verschuivingen in de verkiezingsuitkomst te zien geweest. Wanneer wij het stemgedrag van de in tabel 1 omschreven geboortecohorten over deze ruim vijftien jaar volgen, kunnen wij vaststellen of de veranderingen gelijkelijk in alle cohorten optreden (een periode-effect) of dat de veranderingen optreden *tussen* cohorten, die zelf een betrekkelijk stabiel stempatroon blijven vertonen (een generatie-effect).⁴

In tabel 2 zijn de verschillende geboortecohorten onder elkaar gerangschikt met voor ieder cohort het door de respondenten in dat cohort gerapporteerde stemgedrag in elk van de zes verkiezingen. Zo lezen wij bovenaan de tabel dat van de 214 kiezers die in 1901 of eerder zijn geboren, en die in 1967 dus 66 jaar of ouder waren, bijna 42% op de toen nog zelfstandig opererende CDA-partijen stemde, ruim 10% op de VVD, 22% op de PvdA, etc. In 1972, bij voorbeeld, waren de 116 kiezers uit dit cohort 72 jaar of ouder en stemde bijna 34% op de CDA-partijen, etc. Voor 1977 en latere jaren zijn er nog maar zo weinig vertegenwoordigers van dit nu

Tabel 2: Stemgedrag per cohort 1967-1982

geboorte- cohort	verkiezings- jaar	leeftijd	CDA	VVD	PvdA	D'66	overig	niet gestemd	n
-1901	1967	(66-)	41.9	10.4	22.-	0.9	14.5	10.2	214
	1971	(70-)	38.4	5.8	28.3	0.5	10.9	16.2	164
	1972	(72-)	33.8	13.0	19.6	1.7	9.1	22.9	116
	1977	(76-)	33.2	7.4	34.3	1.6	8.4	15.1	49
	1981	(80-)	22.-	26.5	19.-	2.8	7.2	22.5	27
	1982	(81-)	38.8	23.2	34.-	.-	4.0	.-	26
1902-1916	1967	(51-65)	43.0	8.8	24.1	2.9	13.9	7.3	343
	1971	(54-69)	38.9	7.7	20.6	2.1	15.0	15.7	382
	1972	(56-71)	34.0	7.3	26.4	1.0	13.1	18.2	304
	1977	(61-75)	37.7	12.7	28.7	1.8	8.4	12.5	228
	1981	(65-79)	40.3	11.3	31.1	2.9	6.6	7.8	209
	1982	(66-80)	34.5	14.7	31.7	.9	7.9	10.3	167
1917-1931	1967	(36-50)	40.3	11.4	21.9	4.6	14.5	7.4	381
	1971	(40-54)	27.-	11.1	20.3	4.3	15.4	21.9	577
	1972	(42-56)	28.9	11.7	25.0	2.1	17.2	15.1	379
	1977	(46-60)	31.5	15.5	29.7	4.-	10.5	8.8	325
	1981	(50-64)	32.4	15.3	25.7	7.8	10.6	8.2	296
	1982	(51-65)	33.6	18.5	24.6	2.1	8.1	13.0	251
1932-1936	1967	(31-35)	38.7	7.0	18.5	5.7	20.4	9.6	129
	1971	(35-39)	30.5	10.1	13.4	5.2	17.9	23.0	188
	1972	(37-41)	20.3	17.1	21.7	6.2	23.1	11.7	109
	1977	(41-45)	32.4	13.2	24.2	5.6	10.9	13.7	101
	1981	(45-49)	38.3	20.8	12.7	7.8	6.6	13.7	89
	1982	(46-50)	32.5	16.4	21.4	3.8	13.6	12.3	98
1937-1942	1967	(25-30)	40.7	21.1	22.0	5.9	15.3	4.0	158
	1971	(29-34)	26.7	7.9	20.2	7.0	14.1	24.0	254
	1972	(31-36)	25.5	15.7	18.8	2.9	21.0	16.2	170
	1977	(35-40)	29.7	23.7	23.9	5.3	5.0	12.4	137
	1981	(39-44)	30.6	14.6	26.8	10.0	6.7	11.3	161
	1982	(40-45)	27.3	19.6	28.2	4.2	5.0	15.7	142
1943-1946	1967	(21-24)	38.6	6.4	14.6	11.-	21.7	7.9	80
	1971	(25-28)	21.3	4.4	14.5	12.2	24.2	23.4	214
	1972	(27-30)	19.2	14.0	20.1	6.1	21.8	18.7	159
	1977	(31-34)	21.3	21.3	33.1	6.1	9.2	8.9	119

Tabel 2: (vervolg)

geboorte- cohort	verkiezings- jaar	leeftijd	CDA	VVD	PvdA	D'66	overig	niet gestemd	n
	1981	(35-38)	24.2	17.4	18.6	13.0	12.4	14.4	183
	1982	(36-39)	16.8	24.1	20.6	5.1	9.0	24.5	147
1947-1953	1971	(18-24)	16.9	5.7	16.8	8.9	22.7	29.0	202
	1972	(20-26)	17.2	11.9	20.9	5.6	26.5	17.9	261
	1977	(24-30)	18.5	14.1	35.8	6.1	9.3	16.0	264
	1981	(28-34)	21.0	15.0	26.5	11.4	11.0	15.1	295
	1982	(29-35)	19.1	18.6	22.6	4.0	10.7	25.0	296
1954-1959	1977	(18-23)	22.7	15.7	25.8	6.3	15.2	14.3	207
	1981	(22-27)	14.7	11.4	27.0	11.7	16.9	18.3	244
	1982	(23-28)	11.5	17.6	26.1	5.0	14.8	24.9	207
1960-1963	1981	(18-21)	16.0	19.3	12.9	15.2	15.4	21.2	96
	1982	(19-22)	17.4	16.6	20.1	4.7	15.8	25.3	142

hoogbejaarde cohort over dat het niet verstandig is daaraan veel conclusies te verbinden. Vergelijkbare cijfers vinden wij voor de andere cohorten.

Het is een nogal springerig beeld dat tabel 2 ons laat zien. Onder het oudste cohort springt de VVD van amper 6% in 1971 naar 13% in 1972 en onder de kiezers die tussen 1943 en 1946 ter wereld kwamen gaat de PvdA van 14,5% in '71 naar ruim 20% in '72. Zo zijn wel meer merkwaardige pieken en dalen te vinden. Voor een belangrijk deel is dit waarschijnlijk het gevolg van steekproeffout. Dat speelt een rol bij alle onderzoek dat van een steekproef gebruik maakt. De zes gebruikte verkiezingsonderzoeken vertoonden bij voorbeeld allemaal afwijkingen van de werkelijke verkiezingsuitslag. Voordat wij tabel 2 hebben berekend, hebben wij ieder verkiezingsonderzoek zo gewogen dat het in ieder geval een afspiegeling vormt van de werkelijke uitslag in dat jaar.⁵ Dat wil helaas niet zeggen dat wij daardoor ook zeker weten dat het stemgedrag van ieder cohort in ons onderzoek een getrouwe afspiegeling is van dat cohort in de bevolking. Naarmate een steekproef kleiner is (minder ondervraagden) neemt het risico van onnauwkeurigheid toe en onze indeling in cohorten betekent in feite dat wij de grote steekproeven in kleine steekproeven gesplitst hebben. Daardoor is binnen ieder cohort het risico van steekproeffout veel groter dan binnen de totale steekproef. Voeg daaraan toe dat steekproeffout de ene keer tot een ondervertegenwoordiging van een partij kan leiden en een

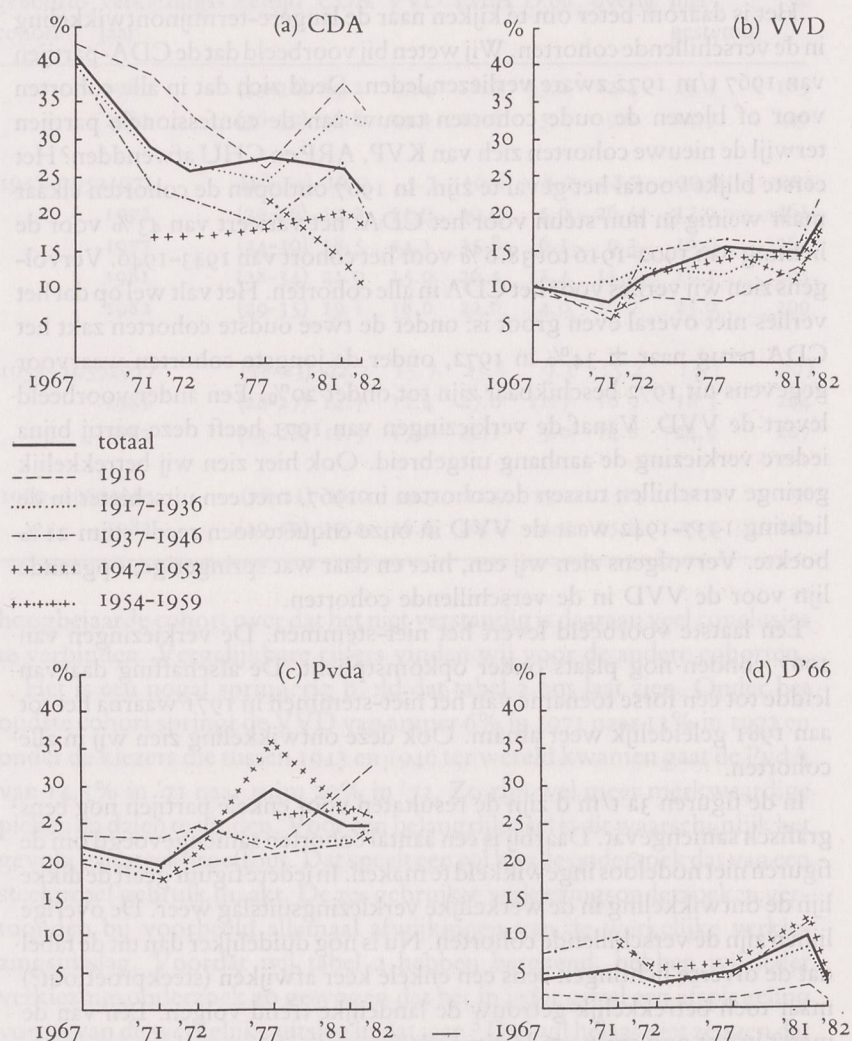
volgende keer tot een oververtegenwoordiging en men begrijpt dat de 'trillingen' in tabel 2 niet altijd echte veranderingen hoeven in te houden.

Het is daarom beter om te kijken naar de langere-termijnontwikkeling in de verschillende cohorten. Wij weten bij voorbeeld dat de CDA-partijen van 1967 t/m 1972 zware verliezen leden. Deed zich dat in alle cohorten voor of bleven de oude cohorten trouw aan de confessionele partijen terwijl de nieuwe cohorten zich van KVP, ARP en CHU afwendden? Het eerste blijkt vooral het geval te zijn. In 1967 ontlopen de cohorten elkaar maar weinig in hun steun voor het CDA: het varieert van 43% voor de lichting van 1902-1916 tot 38,6% voor het cohort van 1943-1946. Vervolgens zien wij verlies voor het CDA in alle cohorten. Het valt wel op dat het verlies niet overal even groot is: onder de twee oudste cohorten zakt het CDA terug naar $\pm 34\%$ in 1972, onder de jongste cohorten waarvoor gegevens uit 1972 beschikbaar zijn tot onder 20%. Een ander voorbeeld levert de VVD. Vanaf de verkiezingen van 1971 heeft deze partij bijna iedere verkiezing de aanhang uitgebreid. Ook hier zien wij betrekkelijk geringe verschillen tussen de cohorten in 1967, met een uitschieter in de lichting 1937-1942 waar de VVD in onze enquête toen reeds ruim 21% boekte. Vervolgens zien wij een, hier en daar wat springerige, opgaande lijn voor de VVD in de verschillende cohorten.

Een laatste voorbeeld levert het niet-stemmen. De verkiezingen van 1967 vonden nog plaats onder opkomstplicht. De afschaffing daarvan leidde tot een forse toename van het niet-stemmen in 1971 waarna het tot aan 1981 geleidelijk weer afnam. Ook deze ontwikkeling zien wij in alle cohorten.

In de figuren 3a t/m d zijn de resultaten voor enkele partijen nog eens grafisch samengevat. Daarbij is een aantal cohorten samengevoegd om de figuren niet nodeloos ingewikkeld te maken. In iedere figuur geeft de dikke lijn de ontwikkeling in de werkelijke verkiezingsuitslag weer. De overige lijnen zijn de verschillende cohorten. Nu is nog duidelijker dan uit de tabel dat de diverse lichtingen eens een enkele keer afwijken (steekproeffout?) maar toch betrekkelijk getrouw de landelijke trend volgen. Eén van de meest in het oog springende uitzonderingen op deze conclusie vormt de CDA-voorkeur van de oudere cohorten na 1972. In de eerste plaats zetten zij het verlies door tot 1977 terwijl het CDA in die verkiezing landelijk licht herstel vertoonde. Tussen 1977 en 1981 leed het CDA weer licht verlies, maar in deze periode werd onder de oudste cohorten vaak spectaculaire winst geboekt. Omdat wij dit beeld terugvinden bij vrijwel alle vooroorlogse cohorten ligt het niet voor de hand dit als "steekproef-ruis" van de hand te doen. Het zou kunnen zijn dat godsdienstige kiezers langer leven en daardoor in de oudere cohorten oververtegenwoordigd raken, maar de-

Figuur 3: Stemgedrag per (samengevoegd) cohort, 1967-1982 (CDA, VVD, PvdA, D'66)

N.B.: Weergegeven zijn de door de partijen behaalde percentages van het totaal aantal kiesgerechtigden.

mografisch onderzoek wijst eerder in tegenovergestelde richting (Cobben en Hagenaars (1977), p. 73). Vooralsnog blijft deze uitzondering daarom onverklaard, maar zij tast onze conclusie niet wezenlijk aan: de veranderingen in het Nederlandse electoraat zijn niet toe te schrijven aan een genera-

tie-effect, maar veeleer aan een periode-effect – zij het dat de verschillende cohorten wel eens uit de pas lopen of niet allemaal even sterk reageren.⁶ Het spreekwoord 'wie de jeugd heeft, heeft de toekomst' lijkt partijpolitiek gezien van betrekkelijk geringe waarde te zijn.

Het numeriek belang van de jonge kiezer

En passant zij erop gewezen dat de cohortanalyse ook geen aanwijzingen oplevert voor een levensloop-effect. Het is bij voorbeeld niet zo dat de oudste cohorten in 1967 al veel steun aan de VVD gaven en dat nieuwere cohorten geleidelijk verrechtsten om in 1982 het niveau te bereiken dat de oudste lichter al in 1967 vertoonde. Het feit dat er geen duidelijke relatie is tussen leeftijd en veranderingen in het kiesgedrag betekent overigens niet dat verstoringen in het demografisch evenwicht nu niet meer van belang zijn. De jongeren mogen dan weinig van oudere kiezers verschillen, ook kleine verschillen kunnen van groot belang worden wanneer het aandeel van de jongeren in het electoraat sterk toeneemt.

De numerieke betekenis van de 'jonge kiezer' is inderdaad sterk toegenomen. Zowel de naoorlogse geboortengolf als verlagingen van de kiesgerechtigde leeftijd hebben daaraan bijgedragen. In het citaat enkele pagina's terug wees Marcel van Dam op het feit dat de verkiezingen van 1967 de eerste grote veranderingen te zien gaven. In 1967 was de kiesgerechtigde leeftijd juist verlaagd van 23 naar 21 jaar. Dat betekent dat in 1967 voor het eerst kiezers die in 1946 zijn geboren naar de stembus mochten en 1946 is ook het jaar van de geboortenexplosie na de bevrijding. Wanneer de naoorlogse geboortengolf inderdaad in 1967 het electoraat binnenrolde ligt het wel erg voor de hand het verlies van de KVP of de winst voor Boerenpartij en D'66 hieraan toe te schrijven. Nu vonden de verkiezingen in 1967 plaats op 15 februari en volgens de toen geldende Kieswet moest de kiesgerechtigde leeftijd al eerder, op de dag van de kandidaatstelling, bereikt zijn. In 1967 viel dat op 3 januari. Dat betekent dat je, om in 1967 te mogen stemmen, op zijn laatst op 3 januari 1946 geboren moest zijn. De geboortengolf kwam echter pas in februari 1946 op gang om in mei haar top te bereiken. (Andeweg (1982) fig. 4.6). In januari 1946 was er eerder sprake van een geboortendal, vermoedelijk ten gevolge van de hongervinter 1944/1945. Hoewel het dus maar een haartje heeft gescheeld kan de geboortengolf niets met de eerste electorale veranderingen in 1967 te maken hebben gehad.

Niettemin kwamen er in 1967 door de verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd naar 21 jaar wel veel nieuwe kiezers bij. Tussen 1963 en 1967 kwamen er netto 704.165 kiesgerechtigden bij (een toename van ruim tien

procent). (CBS (1978), Staat 1). Bruto betekent dit dat er nog meer jonge kiezers bij kwamen omdat er ook oude kiezers afvielen. Tussen de verkiezingen van 1971 en 1972 werd de kiesgerechtigde leeftijd nogmaals verlaagd van 21 naar 18 jaar. Mede daardoor groeide het aantal potentiële kiezers tussen deze twee verkiezingen met 868.221 (alweer een toename van ruim tien procent). (CBS (1978), Staat 1). Naast deze belangrijke uitbreidingen van het kiesrecht wordt dan ook nogal eens gewezen ter verklaring van de electorale verschuivingen. Zo stelt Maurice de Hond: 'De sterke toename van kiezers in de jongere leeftijdsklassen (door verlaging van het actief kiesrecht, in twee fasen van 24 (sic!) naar 18 jaar) was er debet aan, dat de konfessionele partijen snel achteruit gingen' (De Hond (1977), p. 16). Om na te gaan of dat klopt hebben wij op basis van de Nationale Kiezeronderzoeken berekend hoe de verkiezingsuitslagen van 1967 t/m 1982 er zouden hebben uitgezien wanneer de kiesgerechtigde leeftijd niet was verlaagd. Daarbij moeten wij uiteraard bedenken dat wij dat niet echt kunnen nagaan, maar alleen kunnen schatten aan de hand van enquêtegegevens.⁷

In tabel 3 is ook verwerkt dat jongere kiezers over het algemeen iets vaker thuis blijven bij verkiezingen. Dat heeft na de afschaffing van de opkomstplicht (dus na 1967) de invloed van de verlagingen van de kiesgerechtigde leeftijd enigszins beperkt. Voor elk verkiezingsjaar is in de bovenste rij de werkelijke uitslag vermeld. In de rij(en) daaronder is de vermoedelijke uitslag weergegeven wanneer de kiesgerechtigde leeftijd nog 23 of 21 jaar was geweest.

Uit tabel 3 is duidelijk dat er ook zonder verlagingen van de kiesgerechtigde leeftijd grote verschuivingen zouden zijn opgetreden. Ook wanneer de grens bij 23 jaar was blijven liggen zouden de gezamenlijke CDA-partijen een duikeling hebben gemaakt van 44.8% in 1967 naar 30.1% in 1982. De werkelijke uitslag voor het CDA was in 1982 29.3%, een verschil van .8%. Slechts in een enkel geval hebben de verlagingen van de kiesgerechtigde leeftijd meer dan één procent uitgemaakt. Nu kunnen dergelijke heel kleine verschillen in ons kiesstelsel wel van belang zijn. De kiesdeler is in ons land .67% en bij de verdeling van restzetels kunnen enkele stemmen meer of minder een zetel meer of minder betekenen. De verschuivingen in de verkiezingsuitslagen tussen 1967 en 1982 gingen echter om heel wat meer dan een enkele zetel en die veranderingen kunnen stellig niet door de verlagingen van de kiesgerechtigde leeftijd verklaard worden. Bovendien is uit verschillende studies gebleken dat de instroom van nieuwe kiezers en het vertrek van oude kiezers in ons land over het algemeen van zeer ondergeschikt belang zijn voor de uitslag (Van der Eijk en Niemöller (1983), chapter 2; Andeweg (1982), chapter 4).

R. B. Andeweg Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst?

Tabel 3: Verkiezingsuitslagen gecorrigeerd voor verlagingen van de kiesgerechtigde leeftijd

	CDA	VVD	PvdA	D'66	overig
1967					
werkelijke uitslag	44.5	10.7	23.5	4.5	16.8
23 jaar en ouder	44.8	10.8	23.9	4.0	16.5
1971					
werkelijke uitslag	36.8	10.4	24.7	6.8	21.3
23 jaar en ouder	37.3	10.5	24.8	6.7	20.7
1972					
werkelijke uitslag	31.3	14.4	27.3	4.2	22.8
21 jaar en ouder	31.9	14.4	27.3	4.1	22.4
23 jaar en ouder	32.5	14.5	27.5	4.0	21.5
1977					
werkelijke uitslag	31.9	17.9	33.8	5.4	11.0
21 jaar en ouder	31.8	18.1	34.2	5.2	10.7
23 jaar en ouder	32.5	18.0	34.1	5.2	10.2
1981					
werkelijke uitslag	30.8	17.3	28.3	11.1	12.5
21 jaar en ouder	30.8	17.1	28.9	10.8	12.4
23 jaar en ouder	31.6	17.1	28.4	10.6	12.3
1982					
werkelijke uitslag	29.3	23.1	30.4	4.3	12.9
21 jaar en ouder	29.6	22.6	30.8	4.4	12.6
23 jaar en ouder	30.1	22.8	30.8	4.2	12.1

Conclusie

Het zou te ver voeren om op basis van deze gegevens te concluderen dat de relatie tussen leeftijd en kiesgedrag er niets toe doet, dat jonge kiezers onbelangrijk zijn en dat sommige partijen niet langzaam vergrijzen. Wel is

duidelijk gebleken dat de electorale veranderingen zich niet uitsluitend of vooral onder jongere kiezers hebben voorgedaan, maar evenzeer onder oudere en bejaarde kiezers. Bovendien is de leeftijdsopbouw van het kiezerskorps door allerlei factoren niet zodanig verstoord dat kleine politieke verschillen tussen oud en jong van doorslaggevende betekenis zijn geweest. Voor de periode van 1967-1982 kan daarom zeker vastgesteld worden dat het belang van jonge kiezers/generaties schromelijk is overschat. Verschuivingen in politieke voorkeur hebben zich in het hele electoraat voltrokken, ongeacht leeftijd of generatie.

Noten

1. Het is overigens onmogelijk om met volstrekte zekerheid vast te stellen dat één van deze drie effecten en niet een combinatie van beide andere effecten aan het werk is. Zie hierover bij voorbeeld Cobben en Hagenaars (1977).
2. Zie voor een uitgebreidere verantwoording van deze cohortanalyse en een toepassing op de periode 1954-1977: Andeweg (1982), pp. 134-159.
3. De cohortindeling is niet tot op de maand en dag hetzelfde in ieder verkiezingsjaar, omdat de verkiezingsdatum verschillend was. Voor de leeftijdsbepaling van de cohorten is het bij voorbeeld beter ervan uit te gaan dat de verkiezingen van november 1972 in 1973 vielen omdat de indeling van de cohorten uitgaat van februari 1967.
4. Ter wille van de vergelijkbaarheid is de aanhang van KVP, ARP en CHU in de verkiezingen vóór 1977 samengevoegd tot CDA.
5. Voor de gebruikte wegingsfactoren bij de Nationale Kiezersonderzoeken 1967, 1971, 1972 en 1977, zie Andeweg (1982), appendix A. De wegingsfactoren voor 1981 en 1982 zijn bij de auteur op te vragen.
6. Er zijn aanwijzingen dat jongeren wel sterker reageren. Zie Andeweg (1982), pp. 149-154 voor mogelijke verklaringen.
7. De leeftijdsindeling in het Kiezersonderzoek van 1967 maakt het niet mogelijk kiezers onder 23 jaar uit te sluiten. Als surrogaat hebben wij kiezers onder 25 jaar uitgesloten.

Stemmen op godsdienstige partijen sinds 1967

C. van der Eijk
B. Niemöller

Van de veranderingen die zich sinds 1946 in uitslagen van Tweede-Kamerverkiezingen hebben voorgedaan, is een van de meest in het oog springende de sinds 1967 zeer sterke, en nog steeds voortdurende achteruitgang in het aandeel van de stemmen dat godsdienstige partijen op zich hebben weten te verenigen. In dit artikel zullen wij ons bezighouden met een beschrijving van deze achteruitgang, en met een verklaring in termen van afnemende kerkelijkheid enerzijds, en afnemende electorale relevantie van kerkelijkheid anderzijds.¹ Wij zullen aangeven dat beide processen een zeer belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de electorale neergang van godsdienstige partijen. De resultaten die wij hier presenteren hebben betrekking op alle godsdienstige partijen gezamenlijk, zonder nadere detaillering naar de godsdienstige groeperingen die zij vertegenwoordigen. Daarmee wordt niet bedoeld te ontkennen dat de processen die beschreven worden zich voor de diverse partijen en godsdiensten op verschillende tijdstippen hebben ingezet en in ongelijke omvang hebben gespeeld. Een detaillering naar afzonderlijke partijen en godsdiensten is in sommige opzichten ook zeker gewenst, maar kan in de beperkte omvang van dit artikel geen plaats vinden. Voor een dergelijke uitsplitsing voor de periode tot 1977 verwijzen wij de lezer naar Andeweg (1982).

Verkiezingsresultaten voor de godsdienstige partijen

Onder godsdienstige partijen verstaan wij in dit artikel die politieke partijen die zich, voor wat betreft hun grondslag en programma op vrij duidelijke wijze op een geloof baseren. De godsdienstige partijen die ooit in de Tweede Kamer een zetel hebben bezet baseren zich alle op een christelijke godsdienst. De betreffende partijen zijn voor de gehele na-oorlogse periode:

– de Katholieke Volkspartij (KVP)